

Jan Krist: **NIHILISMUS (NIETZSCHOVSTVÍ I.)**

Resumé:

Cílem série článků je ukázat vzájemné zaklesnutí nejdůležitějších motivů (nihilismus, vůle k moci, věčný návrat téhož a nadčlověk) v rámci toho, co bývá označováno jako nihilismus. První článek (Nietzschovství I. Nihilismus.) ukazuje nihilismus jako princip dění evropské metafysiky, ve kterém dochází k nihilaci rozvrhu dvousvětové koncepce světa (pravý a zdánlivý svět). Etapami skrytého nihilismu jsou platonismus, křesťanství, kantianství, pozitivismus. Smrt boha značí destrukci morálního výkladu světa a propuknutí otevřeného nihilismu, tj. absence nejvyšších hodnot a smyslu o sobě. Cestou k nihilismu síly je překonání stínů boha, v první řadě představ založených na tradičních transcendentních pojmech dobra, pravdy a bytí. Nihilismus se vykazuje jako termín víceznačný - jako princip dění evropské metafysiky, princip sebestrukce tohoto dění a princip přehodnocení všech hodnot jako tíhnutí světa k novým hodnotám.

Klíčová slova: nihilismus skrytý, nihilismus otevřený, smrt boha, morální výklad světa = fiktivní obrácená pyramida hodnot, pravý a zdánlivý svět.

F. Nietzsche patří k postavám, které určují naši dobu. Vždyť kterému mysliteli se mohlo "snít" o tom, že jeho duchovní proroctví o nastávajícím věku se téměř beze zbytku vyplní?

Znehodnocení všech hodnot nepatří ani tak do duchovní výbavy každého ze současníků 20. století, jako spíše k **prožitku každého samotného**, k prožitku, který právě myšlenkově neuchopen stále znovu a znovu domnívá se nalézat řešení v tom, co se naskytá jako první po ruce - v stínech Boha či od něj odvozených paliativ, v první řadě tradiční představě řádu. Nietzschovo rozbíjení představy o cíli, účelu a nahlédnutelnosti celku ovšem neústí v chaos - "absence totálního smyslu" ještě nemusí znamenat "totální absenci smyslu", či jinak vyjádřeno, teprve duchovní uchopení prožívané zkušenosti nesmyslnosti umožňuje klást otázku, zda-li "má popření smyslu nějaký smysl" či zda-li je popření hodnot nějakou hodnotou? Samotná formulace takovýchto otázek předznamenává možnost nového a pozitivního řešení, které bude zkušeností ryze osobní, avšak, i přes neobyčejné množství duchaplného zakrývání, všem společnou a tedy i obecnou; řešení, jehož pozitivita i novost není snad ani formulovatelná, neboť je založena v **intelektuální poctivosti každého samotného**. Řešení je pak vždy viděním z perspektivy každého jiného, je interpretací společného, společného ale jen potud, pokud právě rozdílnou interpretaci umožňuje: "neexistují skutečnosti, pouze **interpretace**".

Prvním zjevením interpretativní povahy světa je forma, kterou se Nietzsche vyjadřuje. Aforismus poukazujícím

způsobem v sobě nese jisté zamlčené předpoklady i zamlčené závěry. Ač mu bývá někdy rozuměno jen jako derivátu Nietzscheova zdravotního stavu (a spojitost zde bezesporu je), intence, ke které forma výrazu míří, tkví hlouběji. Aforismus je modelem světa, který není beze zbytku uchopitelný ("nejsme soudci hodnot života, spíše stranou obžalovanou"), ve své fragmentárnosti je aforismus bezprostředním vymezením a zpředmětněním vždy stále přítomného poukazu na okolí a jiné; protože ono slavné "to, oč běží", není beze zbytku vyslovitelné a právě fragmentárnost aforismu je stopou k zamlčené upřímnosti.(1) Systém jako pokus uchopit celek jednou provždy znovu podle Nietzscheho nakonec vyjadřuje osobnost systematickou, nehledě na to, že existuje řád otázek, které vyrůstají vně každého systému ("Proč máme systém?").

Přesto snahou následující série 3 článků bude nalézt jistý stupeň jednoty v samotném Nietzscheově antisystémovém myšlení, kdy jistá určitost stupně je dána tím, že se bude vycházet jen z několika motivů - **nihilismu, vůle k moci, věčného návratu stejného/nadčlověka**.

K jistému stupni jednoty apeluje i společný titul - Nietzscheovství (2). Přijmeme-li tradiční dělení Nietzscheova myšlenkového vývoje na tři období (např. "romanticko-schopenhauerovské", "vědecko-pozitivistické" a "období vůle k moci"), pak poslední období bylo lze, podle přesvědčení autora, nejlépe uchopit prostřednictvím výše zmíněného titulu, neboť jeho podstatným rysem je právě neredukovatelnost na některý ze zmíněných tří motivů. Nietzscheovství se pak děje jako napětí mezi těmito motivy, kdy absentující, negativní a prázdné momenty jednoho motivu jsou vyplňovány momenty motivů druhých.

Podobně, exkurzy do dějin motivů, jež se u Nietzscheho objevují a jež budou dále probírány a ne jen zmíněny, mají za účel poukázat na rozumění filosofii jako **jedinému příběhu**, který je vyprávěn mnohými, a tedy nutně vždy znovu a znovu **interpretován**. Naopak, zdálo by se, že v přítomném

okamžiku by "velký bořitel" měl sloužit (a nepochybně slouží) jako příklad pro, zase ale jen, jinou interpretaci směřující k nesouvztažnosti a disparátnosti všech vyprávěných příběhů. Pomineme-li, co vlastně nutí tyto jednotlivé - a tedy opuštěné - příběhy k dialogu mezi sebou, domnívám se, že i ten, u kterého se "lámou dějiny lidstva ve dvě" je svým (možná završujícím, možná překračujícím) zakončením, příkladem právě pro **jednotu** těla filosofie. Byť by ji snad bylo lze jen obrazně a analogicky opsat jako to, co "vypukne v duši jako plamen zapálený od jiskry a potom se už živí samo". (Platon, 7.list)

"Smrt boha" sice je okamžikem propuknutí nihilismu, ale

nihilismus sahá dál a hlouběji než jen ke křesťanství. Počátky nihilismu klade Nietzsche identicky s tím, co je i jinými považováno za počátky evropské duchovní tradice v tom smyslu, že jí na dobu dvou a půl tisíce let dává základ rozvrhující problémy; a to tak silně, že celý pozdější pohyb filosofie bylo lze charakterizovat jen jako poznámky pod čarou k jednomu z mužů takového počátku (Whitehead).

První zárodky evropského nihilismu, resp. "starých desek hodnot" nachází Nietzsche u Sokrata, resp. Platona. Nejvyšší a celkový smysl světa se nalézá v ideách Dobra,

Pravdy a Krásna. Predikáty těchto idejí jsou věčnost, neměnnost a stálost. Svět nejvyšších idejí stojí jako něco trvalého na rozdíl od světa smyslově vnímatelného, který je podroben změně. Nadsmyslový svět idejí (nejvyšších hodnot) se vymyká světu dění lidského života. Vymykajícího se světa transcendentních idejí lze podle Sokrata dosáhnout jen jednou cestou: "nejpronikavějším denním světlem, rozumností za každou cenu, životem prosvětleným, chladným, obezřelým, vědomým, bez instinktů, v odporu vůči nim,..., proti temným žádostivostem neustále stavět **denní světlo**-denní světlo rozumu."(3) Nejpodstatnější a základní lidskou aktivitou se stává **poznání**, cílem lidského konání a jednání je pak pravda a spravedlnost. Obojí lze uchopit jen jasným a nepochybným věděním, za správným poznáním musí následovat správné jednání.(4) Ideálem člověka se stává **teoretický člověk**, kterého Sokrates charakterizuje rovnicí: "Rozum = ctnost = štěstí."(5)

Dějiny konstituce a sebedestrukce nihilismu Nietzsche sleduje v "Soumraku bůžků" ve slavné pasáži "Jak se "pravý svět" stal posléze bajkou (Dějiny jednoho omylu)".(6) Jejím smyslem je ukázat, jak "nadsmyslno, které Platon stanovil jako opravdové jsoucí je nejen přesazeno z vyššího místa (Rang) na místo nižší, nýbrž jak klesá do neskutečnosti a nicotnosti."(7)

První etapou této cesty je Platon (resp. platonismus), kdy v rámci nesrovnatelnosti obou světů je smyslový svět v bezprostředním vztahu k nadsmyslovému jako k pozorovatelné idejí; pravý svět je ještě **dosažitelný** pro teoretického člověka. Základ k metafysice, které Nietzsche rozumí jako "učení o dvou světech", je zde teprve pokládán.

Nietzschův výklad Platona není interpretací Platona, ale platonismu.(8) Vztah světa idejí a světa věcí není u Platona s konečnou platností vyřešen, a tudíž je ještě živoucí a produktivní; nehledě na to, jak upozorňuje E.Fink, že rozvrh vztahu je spíše založen ve světě dění, smyslovém.(9)

Platon (resp. platonismus) tradici evropského nihilismu teprve **zakládá**, škodlivé a dekadentní podoby nihilismus nabývá teprve v rámci křesťanství - "platonismu pro lid".

Zde se celek světa rozpadá na dva odlišné a proti sobě stojící světy: **pravý svět** nejvyšších hodnot a idejí, transcendentno, a **svět zdánlivý**, určený jen jako odlika pravého, svět dění a zdání. (K rozdělení na dva světy

přistupuje jejich hodnocení, které podle Nietzscheho není výsledkem činnosti rozumu, ale určité (konkrétní) rozhodnutí životního instinktu.) Veškerenstvo, co do své hodnoty a svého "jest", určuje se odvozujícím vztahem k pravému, nadsmyslovému světu idejí.

Metafysickou tendenci evropského myšlení Nietzsche ztotožňuje s morálkou. Nerozumí jí v úzkém slova smyslu jako soustavě tradičních, závazných či ideálních norem. Chápe ji širěji jako **morální výklad světa**. Takovéto rozumění světu umožňuje pevné založení všech hodnotových soudů, týkajících se konkrétních, jednotlivých situací. Konkrétní hodnoty odvozují svůj smysl od nejvyšších hodnot pravého světa, přičemž zprostředkovanost danou situací se opomíjí. Vzniká pyramida hodnot, která svými základy netkví v zemi (zdánlivý svět), nýbrž to, co ji podstatně určuje, zakládá, je její vrchol (pravý svět). Pyramida se ukazuje být obrácenou pyramidou, která má svůj základ ve svém vrcholu. Typickým příkladem morálního výkladu světa je tradiční rozumění tomu, co je to zlo. Je chápáno jen jako absence

dobra, tudíž je jednosměrně definováno svým opakem. To, co skutečně jest, je dobro, zlo samo o sobě neexistuje.

Relativní a konkrétní hodnoty jsou jednoznačně a jednosměrně podmíněny platností hodnot absolutních. Vede to k tomu, že svět lidského života se všemi svými

iracionálními, temnými, pudovými, zdánlivými a proměnlivými stránkami je popřen ve prospěch světa opačných a ryzích hodnot. Morální výklad světa je dělení světa na kategorie zbavené protikladů; vidění světa, které umožňuje jednoznačně určit, co je hodnotné a co není, co je a co není, a v tomto smyslu je metafysika pro Nietzscheho také "učení o dvou světech".

Vrcholem pyramidy dosavadních dějin evropského myšlení je pro Nietzscheho křesťanství: "Pravý svět, nyní nedosažitelný, ale slíbený moudrému, zbožnému, ctnostnému (kajícímu se hříšníku). (Pokrok ideje: stává se jemnější, úskočnější, huře uchopitelnou - **stává se ženou**, stává se křesťanskou...)"(10)

Pravý svět - zásvětno - přestává být dosažitelným, stává se jen slibem. Podmínkou tohoto je zamlžení, zfiktivnění pravého světa; pravý svět se stává tím více jsoucím, čím více se vzdaluje světu zdánlivému, stává se abstraktnějším a dokonalejším. Aby se transcendentní hodnoty staly neotřesitelným cílem, "má-li právě k nim svět směřovat a nalézat v nich svůj celkový smysl, pak musí být tyto hodnoty vskutku **ryzí**, nezvratné".(11)

Tendence založené Sokratem a Platonem vrcholí v nejvyšším zbloudění lidského myšlení - křesťanství. To, zdá se, musí implikovat Nietzscheho ohodnocení křesťanství a náboženství vůbec. Přestože mu převážně Nietzsche rozumí jako zbytečné oklice evropského myšlení, nachází i rysy tohoto "ducha tíže" ospravedlňující. Ani zde Nietzsche nechce, a ani nemůže být jednoznačný.

Už v období "Zrození tragedie z ducha hudby" vidí v náboženství jeden z temných základů, prospěšných pro vzestup života. Estetická pravdivost iluze (pravdy náboženství) je vyšší než pravda pojmů vědy. I v období "Vůle k moci" oceňuje náboženství jako historický fenomén. Umocnění a podpoření životních podmínek bezmocného člověka v nejisté, náhodné a nesmyslné Evropě(12) bylo umožněno jistými "výhodami", které "skýtala křesťanská morální hypotéza". Propůjčovala člověku absolutní hodnotu v protikladu k jeho smrtelnosti, ponechávala charakter dokonalosti světu plnému zla a utrpení, a konečně dávala adekvátní poznání, protože umožňovala vědění o absolutních hodnotách; "byla **prostředkem záchovy**; in summa: morálka byla důležitým **protilekem** na praktický i teoretický **nihilismus**."(13)

Jako nejdůležitější se ale ukazují tendence k sebedestrukci a sebezpřekročení. Křesťanství díky pojmovému cizlování hodnot o sobě a svému provozu vyvolává potřebu pravdivosti: "Zánik křesťanství - způsobený jeho morálkou (jež je neoddělitelná), která se obrací proti křesťanskému Bohu (smysl pro pravdivost, křesťanstvím tak rozvinutý), si hnusí falešnost a prolhanost celého křesťanského výkladu světa a dějin. Věta "Bůh je pravda" se zvrátila ve fanatickou víru "všechno je nepravdivé". Buddhismus **činu**..."(14)

Křesťansko - platonsko - morální výklad světa vede k tomu, že nejvyšší hodnoty se stávají nedosažitelnými, nevykazatelnými. Opěrný systém idejí, pojmů, logiky se začíná obracet proti člověku. Začíná proces **nihilace** pravého světa, to, co zbývá, je pak už jen **víra** v nejvyšší hodnoty - ta je ale jako bytostně mimorozumová popřením původního nároku nepochybného a jasného **vědění** vlastního teoretickému člověku.

Pravý svět si na sebe bere novou podobu - podobu víry; jako nedosažitelný a nevykazatelný ale ještě stále zůstává osvědčený a spolehlivý.

Další podobou "ducha tíže" po platonismu a křesťanství je podle Nietzscheho kantiánství. "Pravý svět - nedosažitelný, nedokazatelný, neslibitelný, ale již myšlený jako útěcha, závazek, imperativ." (15) Pravý svět už není lidskou zkušeností (žitá víra křesťanství), stal se tím, co ji jako podmínka umožňuje: "...dokonce mimo jakoukoliv zakusitelnost a dokazatelnost je (nadsmyslově) požadováno jako nutně trvající, aby byl zachráněn dostatečný důvod pro zákonitost rozumu. O přípustnosti nadsmyslna cestou poznání se sice kriticky pochybuje, ale jen proto, aby učinila místo víře v požadavky rozumu."(16)

Idea, nyní už jen myšlená, a tedy neskutečnější, nihilističtější, bledomlžná, se začíná stávat tím, co už nemůže poskytovat útěchu (slib), začíná se ukazovat jako závazek, imperativ. Po smrti boha se ujímá vlády jeden z jeho stínů - morálka. Idea zde dochází k jednomu ze svých původních určení - jest nejvyšším dobrem.

Další podobou "dějin jednoho omylu" se stává pozitivismus: "Pravý svět - nedosažitelný? Každopádně nedosažený. A jako nedosažený také **neznámý**. Následně také bezúčtný, nespásný, nezavazující: k čemu by nás mohlo něco neznámého zavazovat?... (Kalné ráno. První zívnutí rozumu. Kohoutí křik pozitivismu.)"(16) Nedosažený, nedosažitelný, neznámý, nepoznatelný pravý svět ztrácí i poslední opodstatnění, které ještě měl - svoji potřebnost. Jako nepoznatelný se stává lhostejným a nudným (zívnutí). Zůstává však ještě zachován jako stín stínu. Obecná dvousvětová koncepce (morální výklad světa) naposled odhaluje svoje kořeny, když svět je viděn jen z hlediska poznání, tzn. že nadsmyslový, pojmový a rozumový svět zůstává ještě nadřazený. Místa obou světů zůstávají zachována, byť pravý svět už jenom jako prázdné místo. Pravý svět přestává být působící silou, odkazuje na sebe jen svým stínem. To, o čem běží, je svět zdánlivý, avšak chybí-li transcendence, lhostejnost se rozlézá.

""Pravý svět" - idea k ničemu již nepoužitelná, ani nezavazující - idea, která se stala neužitečnou, nadbytečnou a v **důsledku toho** ideou vyvrácenou: odpravme ji! (Jasný den; snídaně, návrat zdravého rozumu a bujarosti; Platónovo uzardění ze studu; ďábelský povyk všech svobodných duchů.)"(17) Pravý svět (poprvé v uvozovkách) jako naprosto nepotřebný a tudíž odstranitelný. "Nejvyšší hodnoty se však nyní znehodnocují již tím, že nahlížíme, že ideální svět nelze nikdy uskutečnit v rámci reálného. Vzniká otázka: k čemu tyto nejvyšší hodnoty, jestliže zároveň neposkytují záruky, jestliže nezabezpečují cesty a prostředky k realizaci cílů, jež jsou v nich obsaženy."(18) Místo dvou světů zůstává jen jeden - svět zdánlivý. Na prázdné místo pravého světa nastoupila nicota. Člověk objevuje radost, zdraví, smysly, bujarost; přesto zůstává v zajetí světa zdánlivého, protože ještě není s to tvořit si nové hodnoty. Posledním krokem ke "znehodnocení všech hodnot" proto musí být rozbití rozvrhu morálního výkladu světa, koncepce dvou světů.

"Pravý svět jsme odpravili: jaký svět zůstal? snad zdánlivý?...Ale ne! S **pravým světem jsme odpravili i svět zdánlivý!** (Poledne; okamžik nejkratších stínů, konec nejdéle trvajícího omylu; vrchol lidstva, INCIPIT ZARATHUSTRA.)"(19)

Nejvyšší hodnoty, v jejichž prospěch byl původně a postupně **svět lidského života ponížen v pouhé nic** (skrytý, nedokonalý nihilismus), se samy vykazaly jako nicotné. Propuká **otevřený nihilismus**(20) - dějiny lidství se lámou ve dvě.(21)

Okamžik propuknutí otevřeného nihilismu je okamžikem "smrti Boha". Nietzsche ji poprvé vylíčil ve slavném

aforismu "Pomatenec" v "Radostné vědě".

Bůh nezemřel, Bůh byl zabit. Jeho smrt je lidským činem. Ten, kdo ho zabil - boží vrah, je zároveň zmatený, pomatenec. Okamžik zániku Boha je bodem nejhlubšího zoufalství i nejvyšších nadějí.

Přitom "smrt Boha"(22) není zvěstována věřícím, ale těm, kteří **už** v Boha nevěří. Znamená to, že Bohem Nietzsche nerozumí jen a v první řadě žitého Boha křesťanské tradice - v tohoto boha už kolemstojící nevěří, ale šířejí - "mrtvého" boha morálky a logiky: "jména Bůh a křesťanský Bůh jsou v Nietzscheově myšlení používána k označení nadsmyslového světa vůbec. Bůh je název pro oblast idejí a ideálů."(23) A zároveň to znamená, že plné prožití důsledků "smrti Boha" je teprve začátkem "přehodnocení všech hodnot".

To, co je důvodem, že jsme ještě v okamžiku pokračujícího začátku procesu přehodnocení; ona nejasná ne-diference, která způsobuje, že nejsme s to rozlišit úzkostlivé a radostné důsledky "největší události novější doby", je fakt, že na světě zůstávají ještě relikty a stíny(24) nyní už mrtvého boha. Teprve ještě po destrukci a překonání paliativů absentujícího boha, se člověk "stává

tím, čím je". Teprve tady se ukáže radikálnost Nietzscheova převratu v dějinách myšlení - radikálnost, o jejíž nesamozřejmosti vůči jejímu výsledku i vůči sobě samotnému svědčí jedno z Nietzscheových osobních vyznání: "**Ke genezi nihilisty** - Odvahu k tomu, co vlastně **víme**, máme až pozdě. Že jsem byl až dosud od základu nihilista, to jsem si přiznal až před nedávnem: energie, radikalismus, v němž jsem jako nihilista šel dopředu, mě klamal v této základní skutečnosti. Jdeme-li vstříc nějakému cíli, zdá se být nemožné, že by základní tezí naší víry byla "bezúčinnost o sobě.""(25)

A právě ona radikální nesamozřejmost je důvodem toho, že nihilismus není historicky ohraničen svými počátky (Sokrates, resp. Platon) a okamžikem svého sebevykázání - "smrti boha" coby propuknutím otevřeného nihilismu. Nihilismus sahá i do budoucnosti(26), do "tragického věku".

Takováto široká intenze a extenze nihilismu je dána tím, jak Nietzsche ví, že "extrémní pozice nebývají vystřídány umírněnými, nýbrž opět extrémními, ale **opačnými**...**Jedna** interpretace zanikla; protože však platila za **jedinou**, zdá se, jako by v bytí žádný smysl neexistoval, jako by vše bylo marné."(27) Ovšem tato "marnost" je až **posledním** stínem boha; teprve její rozbití a překročení, sebedestrukce morálního výkladu světa, umožní "tragický věk"(28), coby proměnu ne-diference v diferenci **před a potom**: "Nihilismus je..., dlouhodobá událost, v níž se od základu mění pravda o jsoucím v celku, a v níž je vedena ke konci, který si sama tato pravda určila."(29)

Po smrti boha zůstávají na světě paliativy, které mají překrýt nicotnění pravého světa. Ať už jde o **zachování náboženství bez boha** (bůh jako duch či pouhý garant morálky a logiky - populární panteismus a Hegel); **pouhý ateismus**, který přestal myslet (Strauss, E.Dühring) anebo **nihilismus**, hledající místo vertikální horizontální transcendenci (Schopenhauer, Wagner); resp. romantika, darwinismus, věda, socialismus, anarchismus, nacionalismus; vždy se podle Nietzscheho jako určující a rozhodující ukazují tři transcendentní pojmy (tak jak nejčastěji vystupují v dějinách evropské metafysiky): Dobro, Krásno, Pravda. Jejich transpozicí po pádu pravého

světa se stávají tři "stavy" nihilismu, když transcendentní pojmy vystupují jako jejich příčina, podstata i odůvodňující základ (Grund).

Prvním stavem nihilismu je, že "jsme ve všem dění hledali "smysl", ať už to mohlo být: "naplnění" nejvyššího mravního kánonu ve všem dění, mravní řád světa; přibývání lásky a harmonie ve styku mezi bytostmi; přibližování k všeobecnému stavu nicoty - každý cíl je vždy ještě smyslem. Společným jmenovatelem všech těchto druhů představ je, že procesem má být čehosi **dosaženo**: - a nyní chápeme, že dění **nic** nedociluje, **nic** nedosahuje..."(30)

Nihilismus se ukazuje jako v první řadě teleologie. Smysl je zde identický s cílem, účelem. Ozývá se zde už pozitivní řešení - člověk je vůlí k moci, vůle musí chtít něco, tzn. mít nějaký cíl. Mít nějaký cíl znamená dát smysl a přikládání smyslu je dle Nietzscheho hodnota. Ovšem dění není žádná hodnota, ono se "jen" děje. Hodnota se v teologii mění v pahodnotu. Kladení Dobra jako hodnoty ve formě cíle, účelu, zakrývá pravou podobu nihilismu. Zároveň zde ale nihilismus pracuje na svém odkrytí, protože předstírá cíle tam, kde nejsou. Zaručuje člověku určité místo v celku dění, místo, ve kterém je člověk středem, popř. spolupracovníkem všeho dění (viz výše).

"Nihilismus jako psychologický stav se **za druhé** dostavuje, jestliže člověk postuloval **celost, systematicklost, ba dokonce** organizovanost ve veškerém dění a za veškerým děním..."(31) Člověk ale nemůže nahlédnout celkovostní povahu světa, protože vždy je pouhou součástí

tohoto celku. Každý celek je vždy jen poukazem na optiku, perspektivu, ve které se děje rozumění tomuto celku. Každý celek není nic jiného než interpretace. Poslední hrází před sebevykázáním interpretativní povahy každého pokusu o uchopení celku je tedy dle Nietzscheho postulování esteticko-morálního řádu světa. Předpokladem pro to je, že člověk věří ve svoji hodnotu. Ale s pádem boha a jeho paliativů padá také hodnota člověka, protože místo, které mu v rámci celku bylo přiděleno, je spolu s tímto celkem destruováno.(32)

Nihilismus jako psychologický stav má ještě třetí a **poslední** formu... Jakmile však vyjde najevo, že tento svět je sestaven jen z psychologických potřeb a že k němu člověk nemá vůbec žádné právo, vzniká poslední forma nihilismu, jež zahrnuje **nevíru v metafysický svět**, - jež si víru v **pravý** svět zapovídá. Na tomto stanovisku člověk připouští, že realita světa dění je jediná realita, zakazuje si všechny úskočné okliky k zásvětím a nepravým božstvům - **ale tento svět, který už nechce popírat, nesnese...**Co se vlastně stalo? Bylo dosaženo pocitu **naprosté absence hodnoty**, jakmile člověk pochopil, že celkový charakter bytí nemůže být interpretován ani pojmem "účel", ani pojmem "jednota", ani pojmem "pravda". Bytí ničeho nedociluje a nedosahuje; v mnohosti dění chybí přesahující jednota: charakter bytí není "pravdivý", je **nepravdivý**..."(33)

Povědomí o poslední jednotě veškerenstva jako toho, co je všemu společné, co lze nepodmíněně a bezčasově poznat, tedy "bytí", se rozpadá. Bytí brané jako poznatelné společné, jako to, co umožňovalo že to, co jest, jest pro člověka a v něm, je destruováno. Tím je destruován i ideál pravdy, pravdivosti. Jestliže nejvyšší (a poslední) ideál je nepoznatelný, a byl to on, který byl pro tradiční metafysiku identický s nejvyšším stupněm jsoucnosti, pak tím, co zůstává po rozbití koncepce dvou světů, je svět jen velmi málo jsoucí. Člověk zůstává sám. Absence celkového

smyslu, hodnoty světa za samoty člověka vede k tomu, že svět je chápán jako něco nesnesitelného. Ubohost, zdánlivost světa vede k přání učinit jej nicotným.

"**Nihilismus**: chybí cíl; chybí odpověď na otázku "proč? "..."(34) Jestliže dříve vše odvozovalo svoji hodnotu a smysl od nejvyšších a ryzích hodnot, resp. od absolutního a celkového smyslu, pak nyní už nemá hodnotu nic, "ztráta totálního smyslu se rovná totální ztrátě smyslu".(35) Korelátům této zkušenosti nesmyslnosti světa pro lidský život je přesvědčení, "že veškeré dění je marné a nesmyslné; a nemělo by existovat žádné nesmyslné a marné bytí".(36) Takovéto řešení Nietzsche odmítá, protože zde je ještě při díle koncepcce morálního výkladu světa. Nihilismus je zde ještě v poslední své dekadentní formě **pasivního nihilismu**(37) a jako takový "představuje patologický **mezistav** (patologické je ono nesmírné zevšeobecnění, závěr na naprosto žádný smysl)..."(38)

Pasivní, extrémní nihilismus typu "nic nemá smysl" není podle Nietzscheho jediným nutným důsledkem bezsmyslnosti a hodnotové absence ve světě. V procesu "znehodnocování nejvyšších hodnot" se totiž zároveň ukazuje, že hodnoty nejsou nic jiného než lidské hypostazované ideje (významy, které lidé přikládají). Extrémní nihilismus "klade hodnotu věcí právě do toho, že této hodnotě neodpovídá a neodpovídala **žádná** realita, nýbrž pouze symptom síly na straně těch, kdo **hodnotu kladli**, simplifikace pro **účely života**".(39) Hodnoty jsou tím, co klade člověk, resp. jeho vůle k moci; "konečný rezultat: všechny hodnoty, jimiž jsme se doposud snažili dodat světu na ceně a jimiž jsme jej nakonec **hodnoty zbavili**... všechny tyto hodnoty jsou, psychologicky vzato, výsledky určitých perspektiv užitečnosti udržení a stupňování mocenských útvarů člověka: a jen nesprávně jsou **promítány** do podstaty věcí".(40) Neexistující hodnoty o sobě, věčné, ryzí a absolutní, hodnoty jsou vždycky vázány na člověka a to, jaký jest.

Teprve tady, když lidská aktivita a konání se vykazaly jako bytostně **hodnototvorné**, dochází ke zlomu v evropských dějinách myšlení. Teprve tady se **nedokonalý, pasivní, extrémní, neklasický nihilismus**, který byl jako takovýto **dekadentním**, může změnit v **nihilismus radikální, aktivní, dokonalý**, v **nihilismus síly**.

Přitom nihilismus síly není beze zbytku totožný s otevřeným nihilismem, stejně tak nelze identitu klást mezi skrytý nihilismus a nihilismus slabosti. Nihilismus síly v sobě může zahrnovat i skrytý nihilismus, např. tak, jak je zmiňován v Předmluvě ke druhému vydání "Radostné vědy" v souvislosti s překonáváním tělesné a myšlenkové krize: "- neboť tím nejméně pravděpodobným bylo **uzdravení**. "Radostná věda": to znamená saturnálie ducha, který trpělivě vzdoroval strašlivému dlouhodobému tlaku - trpělivě, přísně, chladně, aniž by podlehl, **ale bez naděje** (zvýrazněno J. K.)..."(41); nebo u Zarathustry, kde postupné přijímání myšlenky věčného návratu stejného odhaluje svoje pokaždé předcházející podoby (nepřijetí) jako vždy stále intenzivněji se skrývající nihilismus (problém "posledního člověka" a "hnusu" nad ním). Podobně skrytý nihilismus může být na druhé straně "pesimismem síly": "Existuje pesimismus **síly**? Intelektuální náchylnost ke všemu tvrdému, děsnému, zlému, k problematičnosti života - z pocitu zdraví, z překypujících dobrých šťáv, z **náplně** života?"(42); anebo být skepticismem, který si neuvědomuje svoje předpoklady, tj. především nihilistický pohyb myšlenkových dějin a perspektivismus.

Metafyzika je podle Nietzscheho výsledkem "kognitivní chyby"(43), kde ryzí nezvratné hodnoty vznikají procesem sublimace hodnot zdánlivého světa, když klademe "nejvyšší pojmy, tzn. ty nejobecnější, nejprázdnější pojmy, poslední výčpělek vypařující se reality, na počátek **jako** počátek.... To poslední, nejrozplizlejší,

je kladeno jako první, jako příčina o sobě, jako ens realissimum."(44) V dějinném pohybu nihilismu se posléze ukazuje, že tyto nejvyšší hodnoty se stávají ničím, difference pravého a zdánlivého světa je zrušena.

Pojetí dějin evropského myšlení jako procesu nihilace dvousvětového výkladu světa není jedinou a výlučnou strategií rozvracení dosavadní metafysiky. Nietzsche se snaží o kritiku současné historie ve smyslu historiografie, která se pokouší hledat smysl a jednotu současného okamžiku v jeho původu. Kritika se děje prostřednictvím znovuoobnovování otázky po původu jako předmětu genealogie, kterou Nietzsche charakterizuje jako skutečnou historii, resp. "historický smysl".(45)

Skutečná historie uvádí do dějin znovuoobnovování možností, které se naskýtají v tom kterém dějinném okamžiku a jsou pohybem dějin překryty tím, co se skutečně realizovalo. Dějiny pak už nejsou ideální kontinuitou, ale sledem nahodilostí, majících povahu jedinečných událostí a množujících tak riziko současnosti.(46)

Jak už bylo výše řečeno, propuknutí otevřeného nihilismu je okamžikem nejhlubšího úpadku i nejvyšší naděje. Difference možností, ke kterým tento okamžik poukazuje - úpadek "posledního člověka", který je nivelizován do vzájemné nerozlišitelnosti; anebo objevení nadčlověka; je záležitostí individuálního rozhodování se každého samotného. Nietzsche sice zdůrazňuje nutnost nihilismu, jeho logiku, tedy osudový charakter nihilismu, ale naplnění jedné či druhé možnosti, jež implikuje nihilismus, je v prvé řadě záležitostí individuálního **prožitku**. V tomto smyslu nechává prostor pro "svobodné" vyrovnání se s nihilismem. Smrt boha jako událost, která "je příliš velká, příliš odlehlá, příliš vzdálená chápavosti mnohých, než abychom mohli prohlásit, že třeba jen zpráva o ní už **dorazila**; natož pak, že by již mnozí věděli, co se tu vlastně událo,..."(47)

Slovo "nihilismus" je u Nietzscheho víceznačné. Je jednak principem dění evropské metafysiky (koncepce dvou světů), principem sebedestrukce tohoto dění (znehodnocování nejvyšších hodnot, pravého světa)(48), a zároveň počátkem dějinného procesu přehodnocení všech hodnot v užším slova smyslu, tj. tíhnutí světa k novým hodnotám. Dějiny evropského myšlení se vykazují jako dění nihilismu. Nihilismus "...je do konce domyšlená logika našich velkých hodnot a ideálů..."(49), kdy "každé čistě morální hodnocení...**končí nihilismem**..."(50)

Poznámky

Pokud není uvedeno jinak, jsou jako základní literatura užívány Nietzscheho spisy z Kröners Taschenansgate, Leipzig 1930 - 32, sv. 70. - 78., 82., 83., 100.

(1) Velkého ocenění se ve formě aforismu dostalo u J.Derridy: "Protože všechno napsané je aforistické. Žádná "logika", žádné proplétání spojujících lán není s to dojít ke konci jeho bytostné diskontinuity a bytostné ne-skutečnosti, geniality jeho zamlčeného ticha. Na smyslu původně spolupracuje jiné. Mezi významy je esenciální lapsus, který není jednoduchým a pozitivním klamem slova, a dokonce ani nokturální pamětí řeči. Snaha redukovat jej vyprávěním, filosofickou rozpravou, řádem důkazů anebo dedukcí prozrazuje jak nepochopení řeči, tak i toho, že řeč sama je prolomení totality. Fragment není styl ani nezdar, nýbrž forma psaného." (Derrida, J.: "Edmond Jabés a otázka knihy" in "Texty k dekonstrukci", Archa, Bratislava 1993, str. 315-16).

- (2) Nietzschevství s velkým "N" právě proto, že jde o uchopení samotného Nietzscheho, a ne o to, co bývá tradičně pokládáno za nietzscheovství, tj. např. vůle k moci chápána jako převůle, nadčlověk jako "silný člověk" apod.
- (3) Soumrak bůžků, in Ecce homo; NV, Praha 1993, str. 31.
- (4) Morgenröte, str. 102.
- (5) Soumrak bůžků, in Ecce homo; NV, Praha 1993, str. 29.
- (6) Tamtéž, str. 37.
- (7) Heidegger, M.: Nietzsche I., Pfullingen 1961, str. 234.
- (8) Nietzsche si, jak upozorňuje W.Bröcker, nikdy nedělá příliš starostí s dějinně-filosofickou adekvátností svých interpretací. To ovšem nijak nesnižuje jejich závažnost.
- (9) "Vztah bytí smyslové věci k bytí ideje vykládá Platon obraznou analogií k vztahu odrážení, které vládne ve sféře smyslové skutečnosti. Modely, jimiž má být snížena ontologická hodnota smyslové sféry, tedy Platon přijímá právě z té sféry, která má být znehodnocena." (Fink, E.: Hra jako symbol světa, ČS, Praha 1993, str. 100).
- (10) Soumrak bůžků, in Ecce homo; NV, Praha 1993, str. 37.
- (11) Kouba, P.: Znamení nihilismu, KS 4/92, str. 9.
- (12) Fragmenty o nihilismu, FČ 4/92, přel. P. Kouba, VIII 5/71.
- (13) Tamtéž.
- (14) Tamtéž, VIII 2/127.
- (15) Soumrak bůžků, in Ecce homo; NV, Praha 1993, str. 37.
- (16) Heidegger, M.: Nietzsche I., Pfullingen 1961, str. 237.
- (17) Soumrak bůžků, in Ecce homo; NV, Praha 1993, str. 37.
- (18) Heidegger, M.: Holzwege, Frankfurt a/M., 1950, str. 206.
- (19) Soumrak bůžků, in Ecce homo; NV, Praha 1993, str. 37.
- (20) Termín "nihilismus" zavedl do filosofie F.H.Jacobi ve svém "Sendschreiben an Fichte" z roku 1799. Problém, na který zde upozorňuje, se objevuje už v jeho rané kritice I.Kanta: transcendentální idealismus subjektivity jako "nejsilnější idealismus, který byl kdy hlásán" (Jacobi, F.H.: Über den transcedentalen Idealismus, Breslau, 1787, str. 229), musí vyústit v důsledek, že "celé naše poznání...(neobsahuje) nic, vůbec nic,...co by mělo opravdu objektivní význam." (tamtéž, str. 226)

Kritika, obsažená v otevřeném dopisu Fichtovi, tak není jen kritikou adresáta, ale (skrze svoji anticipaci u kritiky Kanta) míří na **založení** novověkého myšlení u R.Descarta, kde neotřesitelným fundamentem se má stát (sebe)jistota vědění. Takovéto pojetí autonomního rozumu musí podle Jacobiho nutně skončit v aporii čistého rozumu, který musí "všechno mimo sebe proměnit v nic". (Jacobi, F.H.: Werke, Leipzig 1816, str. 20) Skutečností rozumu se stávají jen konstrukce ze sebe samého; i Bůh není nic jiného "než

myšlenka něčeho konečného, vymyšleného a vůbec ne nejvyšší, jen v sobě samé existující bytost..., a proto ztrácí člověk sám sebe, pokud se vzpírá, aby se našel v Bohu jako ve svém Stvořiteli způsobem svému rozumu nepochopitelným; pokud se chce zdůvodnit pouze sám v sobě. Všechno se mu pak rozpouští v jeho vlastním Nic." (tamtéž, str. 48)

Proti takovéto sebeabsolutizaci subjektu poukazuje Jacobi na to, že "Bůh jest a jest mimo mne: živá, o sobě existující bytost - nebo jsem Bohem Já. Třetí možnost není." (tamtéž, str. 44), resp. je jí to, že identita Já ústí v identitu prázdnou a nicotnou.

Zrušení vztahu (víry) k transcendentnu vede podle Jacobiho k absolutizaci subjektu a tím zrušení skutečnosti; jejím výsledkem je, Nietzschevsky řečeno, rozklad morálního chápání světa.

Radikální důsledky sebeabsolutizace subjektu vystupují u markýze de Sade. Z toho, že "Bůh se zřítíl do nicoty", vyvozuje radikální osamocenost "já", kterému pak nezbyvá nic jiného, než hlas jeho vlastní "přirozenosti" (Marquis de Sade: *Die Philosophie im Boudoir*, München, 1980, str. 218), kterým je "puť k zachování vlastní existence" (str. 256). Sebezáchova je mu ale ještě rozumovou kategorií ve smyslu "moudrosti a logiky přírody". (str. 272)

De Sade nepopírá nárok obecnosti vlastní "já", jenom neuznává důsledek - morálku - jako nutný korektiv. Všechny "výlohy" "já" se přesouvají na jiné objekty, "já" svévolně klade "moudrost a logiku přírody" ve svůj prospěch. Jistota daná "moudrostí a logikou přírody" ovšem neimplikuje spravedlivý řád přírody: Justina je poté, co byla zbavena svého strašného osudu, zabita bleskem u otevřeného okna. Příroda je tedy buď krutá nebo alespoň "mimo dobro a zlo".

(21) "Objevení křesťanské morálky je událostí, jež nemá sobě rovné, je skutečnou katastrofou. Kdo o ní poučí, je force majeure, je osudem, - láme dějiny lidstva ve dvě. Žije se před ním a žije se po něm..." (Ecce homo; NV, Praha 1993, str. 154)

(22) Termín "smrt Boha" není objevem Nietzscheho. Vyskytuje se už v tradiční teologii jako označení pro smrt Ježíše Krista na Kalvárii.

Co se týká filosofického vypracování, je tento motiv předjímán u B.Pascala v podobě "skrytého boha": "Vpravdě jsi ty skrytý bůh (Vere tu es Deus absconditus)." Jako skrytý je bůh současně přítomný i nepřítomný. Takto vstupuje do lidského vztahu k bohu paradox - bůh je pro člověka jen možností, která se nikdy neuskutečňuje. Přitom takovýto transcendentní vztah, nikdy nenaplnitelný, je pro člověka konstitutivní. To, k čemu míří Pascalova intence, je smrt boha pro člověka, ale v této smrti a jen v ní je bůh přítomný skrze svého prostředníka Ježíše Krista: "Hrob Ježíše Krista. Ježíš Kristus byl mrtev, ale byl viděn, na kříži. Je mrtev a skryt v hrobě. Byl pohřben

pouze svatými. V hrobě nekonal Ježíš Kristus žádné zázraky. Do hrobu nevstoupil nikdo jiný než svatí. Zde vstupuje Ježíš Kristus do nového života, nikoli na kříži. Toto je poslední mystérium Utrpení a Vzkříšení." (Frag. 552)

Jako pohřbený a vzkříšený je Kristus přístupný jen božskému, neboť již před ukřižováním byl opuštěn lidmi. Ale jako křižovaný a umírající byl opuštěn Bohem, jako umírající je přístupný člověku. Nekončící smrt Boha (ukřižování) je tedy podoba boží přítomnosti ve světě, pokud je viditelná ve světě. Boží přítomnost je zachytitelná jen jako smrt boha, resp. umírání boha. Stín boha je tak u

Pascala jedinou možností, která boha "zachytí" a prožít, smrt boha aby stín sebe sama je bůh sám.

Důvod takového pojetí člověka u Pascala spočívá v tom, že člověk (a svět, ve kterém žije) je příliš slabý na to, aby mohl žít sám. Nietzsche klade problém jinak - stav slabosti člověka není příčinou, ale naopak důsledkem křesťanství, resp. morálního výkladu světa. Podobně i vůči Jacobimu - síly skryté v transcendentním vztahu musí vést k rozpadu jeho samotného a tím (teprve) k (možné) absolutizaci subjektu, "neboť je zde při díle nutnost sama".(26)

(23) Heidegger, M.: Holzwege, Frankfurt a/M., 1950, str. 199. Nebo Nietzsche sám: "Rezultat: **víra v kategorie rozumu je příčinou nihilismu**, - měřili jsme hodnotu

světa kategoriemi, **které se vztahují na svět čistě fingovaný.**" (Fragmenty o nihilismu, FČ 4/92, přel. P. Kouba, VIII 11/97).

(24) "**Nové boje.** Po Buddhově smrti ještě po staletí ukazovali v jedné jeskyni jeho stín, - strašlivý, příšerný stín. Bůh je mrtev: ale jak je mezi lidmi zvykem, budou snad ještě po tisíciletí existovat jeskyně, kde bude ukazován jeho stín. - A my - my musíme zvítězit ještě i nad jeho stínem!" (Radostná věda, str. 112).

(25) Der Wille zur Macht, str. 22.

(26) "Co tu vyprávím, je historie příštích dvou staletí. Popisují, co přichází, co už nemůže přijít jinak: **propuknutí nihilismu.** Tuto historii lze vypovědět už nyní: neboť je zde při díle nutnost sama. Tato budoucnost promlouvá již v tisíci znameních, tento osud se ohlašuje všude; pro tuto hudbu budoucnosti jsou už nastraženy všechny uši. Celá naše evropská kultura jako by již dlouho směřovala s mučivým napětím, jež z desetiletí na desetiletí vzrůstá, ke katastrofě: neklidně, násilně, překotně: jako proud, který chce **ke konci**, který už nerozvažuje, který má strach rozvažovat." (Fragmenty o nihilismu, FČ 4/92, přel. P. Kouba, VIII 11/411.)

(27) Fragmenty o nihilismu, FČ 4/92, přel. P. Kouba, VIII 5/71.

(28) "Zde (v nihilismu starých soudících hodnot, tj. ještě uvnitř morálního výkladu světa; pozn. J.K.) se vynořuje **problém síly a slabosti**: 1) slabé to rozdrť; 2) silní ničí to, co se samo nerozpadlo; 3) nejsilnější překonávají soudící hodnoty. - **to vše dohromady tvoří tragický věk.** (VIII 9/107).

(29) Heidegger, M.: Nietzsche II., Pfullingen 1961, str. 33.

(30) Fragmenty o nihilismu, FČ 4/92, přel. P. Kouba, VIII 11/99.

(31) Tamtéž.

(32) "**Nejobecnější znak moderní doby:** člověk ztratil ve svých vlastních očích neuvěřitelně na **důstojnosti**. Dlouho byl střediskem a tragickým hrdinou jsoucna vůbec; pak se alespoň pokouší dokázat si, že je v příbuznosti s rozhodující a o sobě hodnotnou stránkou jsoucna - jak to dělají všichni metafysici, kteří chtějí zachovat a upevnit **důstojnost člověka** svou vírou, že morální hodnoty jsou hodnoty kardinální. Kdo pustí k vodě Boha, drží se o to pevněji víry v morálku." (Der Wille zur Macht, str. str. 19.)

(33) Fragmenty o nihilismu, FČ 4/92, přel. P. Kouba, VIII

9/35.

(34) Fragmenty o nihilismu, FČ 4/92, přel. P. Kouba, VIII
11/97.

(35) Kouba, P.: Znamení nihilismu, KS 4/92, str. 9.

(36) Takovýto nihilismus je pozice Nietzschova filosofického učitele A.Schopenhauera, který z nesmyslnosti světa vyvozuje nutnost popření (nihilace) vůle k životu.

(37) Fragmenty o nihilismu, FČ 4/92, přel. P. Kouba, VIII
9/35.

(38) Tamtéž.

(39) Tamtéž.

(40) Tamtéž, 11/99.

(41) Radostná věda, ČS, Praha 1992, str. 9.

(42) Zrození tragédie z ducha hudby, Gryf, Praha 1993, str. 3.

(43) Clark, M.: Nietzsche on Truth and Philosophy, Cambridge University Press
1990, str. 175.

(44) Soumrak bůžků, in Ecce homo; NV, Praha 1993, str. 34.

(45) Foucault rozlišil různé způsoby toho, jak Nietzsche rozumí původu, na základě rozdílného užívání termínů vyjadřujících počátek: "Ursprung" - počátek, "Herkunft" - pocházení, "Entstehung" - vznik.

(46) Nositelem této funkce je především "kritická historie", mohou k ní za určitých okolností přispívat "monumentální" a "antikvární" historie. Toto rozlišení provádí Nietzsche ve druhé z "Nečasových úvah" "O užitku a škodlivosti historie pro lidský život".

(47) Radostná věda, ČS, Praha 1992, str. 203-4.

(48) "Rezultát: **víra v kategorie rozumu** je příčinou nihilismu, - měřili jsme hodnotu světa kategoriemi, **které se vztahují** na svět čistě fingovaný." (Fragmenty o nihilismu, FČ 4/92, přel. P. Kouba, VIII 11/99.)

(49) Tamtéž, VIII 11/411.

(50) Tamtéž, VIII 7/64.

(c) Jan Krist
kat. filosofie VŠE
W. Churchilla 4,
Praha 3, 130 00
Czech Rep.